

ALFRÉD GROSZ

POVESTI
SPOD TATIER

MARENČIN PT

ALFRÉD GROSZ

POVESTI TATIER

MARENČIN PT

Kniha vznikla z iniciatívy Tatranského okrásľovacieho spolku
zo Starého Smokovca, ktorý sa hlási k odkazu Uhorského karpatského spolku

Tatranský Okrásľovací Spolok

Ďakujeme Štátnemu archívu v Levoči za poskytnutie prameňov
z osobného fondu profesora Alfréda Grosza a Archívu Štátnych lesov TANAPu
v Tatranskej Lomnici za poskytnutie fotografie Alfréda Grosza

© Heimatwerk-Verlag München, 1971
© Alfréd Grosz
© Marenčin PT, spol. s r. o., 2013, 2023
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk www.marencin.sk
Translation © Marta Ličková
Prologue © Ladislav Guzsak
Cover illustration © Stanislav Lajda
Illustration © Stanislav Lajda
Cover © Marenčin Media, s. r. o.
Design © Katarína Marenčinová
1002. publikácia, 2. vydanie

ISBN 978-80-569-1134-1 (viaz.)
ISBN 978-80-569-1135-8 (ePDF)
ISBN 978-80-569-1136-5 (ePub)

Predslov

piš sa rozprestiera na juhovýchodnom okraji Vysokých Tatier. Kraj, ktorý sa začal osídľovať v 12. a 13 storočí a postupne tu vyrastali mestá ako Kežmarok, Levoča, Gelnica a ďalšie, bol nevyčerpatelnou živnou pôdou pre vznik tých najrozmanitejších povestí.

Divo rozkmásané, romantické Vysoké Tatry so svojimi vysoko-horskými plesami – morskými okami, kde žili vlky, medvede a divé mačky, dávali ťažko zaslúžený chlieb iba málo ľuďom, zväčša pastierom a drevorubačom. Poverčivosť a viera v zázraky, túžba po lepšom živote vyvolávala sny o zlatých mostoch, stromoch a jagavých diamantoch hlboko v útrobach hôr. Ryby v podaktorých horských jazerách mali mať v žalúdku zlaté zrnká, dokonca aj bradavice na koži žiab v niektorých žaburínach sa vraj žltli od zlata.

Zvieratá na pastvinách si zavše za tmy suškali rečou, ktorej pastieri údajne rozumeli. Skalné útesy či veže, nazývané mníchmi, sa o polnoci menili na živé ľudské postavy. Títo v kutniach zahalení strážcovia božích pokladníc, vybavení správnymi kľúčmi, vydávali sa na potulky po nekonečných sieňach. Za svätojánskych nocí otvárali skvostné klenotnice svoje brány.

Známe, najstaršie povesti z Vysokých Tatier pochádzajú z dávnych čias, ktoré boli samá záhada. Ľudia boli vydaní napospas všemocnej prírode, ktorá svojvoľne, podľa akéhosi nepochopiteľného, záhadného poriadku rozhodovala o tom, či budú alebo nebudú

mať čo vložiť do úst, ktorá vládla nad životom, nebezpečenstvom, nad chorobami, láskou a smrťou – a toto všetko roznecovalo bujnú fantáziu ľudí a rozvíjalo v nich básnické sily. Povesti, prechádzajúce ústnym podaním z generácie na generáciu, sa hemžili výstrahami a veštami, strigami, čertmi, strážnymi anjelmi, divožienkami, vílami, obrami, trpaslíkmi, drakmi a okrídlenými gryfmi.

Mnohé povesti už zapadli do zabudnutia alebo sa na ne našlo vedecké vysvetlenie. Niektoré sa však uchovali. Profesor Grosz, ktorý podnikal dlhé ťažké túry, dokázal nevšedne vnímavosť a trpezlivo počúvať starých Spišiakov. A z ich rozprávania s láskou a starostlivosťou zostavil zbierku povestí. Vykonal kus veľmi záslužnej práce na poli kultúrnej osvety. Alfredovi Groszovi a všetkým, čo dopomohli k zrodu tejto knižky, patrí naše úprimné poďakovanie.

Ladislaus Guzsak

1. Strom, čo videl a cítil

a severnej strane Vysokých Tatier, v končiarmi obkolesenej Podúplazskej doline¹ stál za pradávnych čias vzpriamený, sivými lišajníkmi pokrytý ihličnatý strom, ktorý doširoka rozprestieral svoje tienisté konáre a zaryto vzdoroval karpatským búrkam.

V jeden slnečný deň prišli k nemu dvaja honelníci, že pekny smrek zotnú na stavbu koliby. Keď priložili pílu ku konáru, rozľahli sa z vrchovca stony a vzlyky. Vyľakaní tými žalostnými zvukmi, utekali za starým pastierom a porozprávali mu svoj neuveriteľný zážitok. Rozrušení sa vrátili aj s pastierom k záhadnému smreku, že sa znova pokúsia zoťať utešený kmeň.

No len čo sa celkom slabučko dotkli konára, z vrchovca sa opäť ozvalo žalostné kvílenie. Nato šedivý pastier, čo v samote medzi horami zažil už nejedno záhadné a nepochopiteľné prekvapenie, riekol: „Nechajte ten strom na pokoji, lebo to nebude len tak! Radšej sa pomodlime a prosme Všemohúceho, aby sa zmiloval nad nešťastnou dušou, čo tu úpie!“ Úprimne hlboko dojatí pokľakli všetci okolo chvejúceho sa stromu, ktorý akoby šumel vďakou, hoci panovalo úplné bezvetrie, a v tichom zadumaní pokorne sklonili hlavy k zemi.

Do druhého rána krásny strom aj so svojimi mocnými koreňmi zmizol. Starý pastier vrel, že na tom mieste voľakedy zlý čarodejník zakľal na ihličnatý strom mládenca, čo mu prišiel do

cesty. Dlhé, predlhé časy preleteli nad zakliatym mládencom, ktorý musel tu stáť mŕkvy a nemý, a pritom všetko cítil a videl, až kým neprišli k nemu bohobojní ľudia čistého srdca, čo svojou vrúcnou modlitbou zlomili zlú kľiatbu a vyslobodili trpiacu dušu.

Táto udalosť sa mala stať poniže Kačej doliny, neďaleko Poľany pod Vysokou². Pretože sa k tomuto povestami opradenému miestu viaže veľa podobných rozprávkových príbehov, volajú krásne položenú čistinku aj Rozprávkovou lúkou. Pomenovanie iste má historické jadro, aj keď začmudené koliby, čo tu voľakedy stáli na okraji pralesa zarasteného papradím, popretínaného bystrinami, sa dávno rozpadli a už ich len spomínajú.

Ja sám som v týchto kolibách ešte veľa rás prenocoval.

2. Svättojánsky let zlatých kačiek

ednou z najkrajších dolín je nesporne Bielovodská³, ktorej vyššie položené partie práve pre prastarú povesť volajú Kačia dolina⁴.

Počas svättojánskej noci – z 23. na 24. júna – sa v našich horách diali tie najčudesnejšie zázraky. Napríklad úderom dvanástej hodiny sa vždy na jednom mieste otvorila skalná stena a zo skaliska vyleteli zlaté kačky, ktoré potom niekde v bludisku kamenného sveta zniesli diamantové alebo zlaté vajce. Toto vajce mohol nájsť jedine mládenec, čo odmalička žil bohabojným životom, vedel narábať s čarovným prúťikom a pri hľadaní pokladu odriekať zaklínadlá.

Istý mladý pastier z Bielovodskej doliny si raz zaumienil, že musí kačky vyčíhať. Zalahol neďaleko Zeleného plesa v Bielovodskej doline a striehol. Napätý od zvedavosti čakal, kedy odbije dvanásta hodina.

A naozaj, okolo polnoci sa otvorila skalná stena, z pukliny zasvietilo do tmy ružové svetlo a vyleteli z nej zlaté kačky. Pastier bol v tej chvíli od zázračnej brány dosť ďaleko. Veľa nerozmýšľal a pri chabom svite hviezd sa šmátravo predieral k puknutej skale, a kým sa kačky vrátili zo svättojánskeho letu, bol už tesne pri otvore. Rád by bol vnikol aj dnu, aby sa na vlastné oči presvedčil o tom zázraku, lenže to sa mu už nepodarilo; spod skaly sa totiž valil hlboký

potok a voda v ňom bola ako ľad. No a len čo sa zlietli domov zlaté vtáky, skalná brána sa za nimi hneď zatvárala. Ešteže sa pastierovi podarilo rýchlo nakuknúť do útrov brala. Zazrel jasne osvetlené, krištáľovo čisté podzemné pleso, ktoré strážili víly v bielom rúchu. Zázračné kačky zosadli na zrkadlovú hladinu a veselo si po nej plávali. Nič viac z tajomného podzemia mládenec nevidel, lebo vtom sa puklina už aj tíško zavrela a na skalnej stene neostalo po nej ani stopy.

Táto rozprávka, po ktorej dostala Kačia dolina aj meno, je udomácnená aj inde, nielen tu. Aj v kežmarskej Doline Zeleného plesa sa medzi zlatokopmi z čias, keď ľudia hľadali poklady, tradovala bájka o mieste, kde za svätajánskych noci znášajú vajcia zlaté kačky.

V Spišskej Belej a v Rakúsoch sa rozprávalo, že ten zázrak vraj zavše pozorovali blízko vodopádov pod Veľkou Zmrzlou dolinou⁵, inokedy v malej kutacej štôlni Predných Meďodolov, známej ako Diera.

Keď som ako malý chlapec podnikal prvé túry po Tatrách, počul som od remeselníkov, že ich predkovia vraj raz na severnej strane Kežmarského štítu nazreli do hlbokkej skalnej pukliny a dnu sa im ukázalo veľké jazero. Aj toto bol určite útržok z tej istej báje.

V Oravskej župe⁶, v Zubercoch a Podbieli, starí ľudia tvrdia, že pod hrebeňom Šíp⁷ plávala z jednej strany na druhú zakliata žena s kačkami.

V Zubercoch a Podbieli okrem toho vravia, že pod Osobitou (výška 1 687 m) sa vraj rozprestiera čierne jazero, v ktorom bývajú nymfy zvané bohyne.

Na Javorine⁸ videli údajne vylietať kačky z Muránskej jaskyne. Aj tam sa každý rok okolo Veľkej noci, najmä na Veľký piatok, zjaví pri východe z jaskyne „biela pani“, pastierka zázračných vtákov, a pár ráz sa letmo poobzerá, či už prichádza jar.

Vo fantázii ľudu teda odušu poletujú zlaté kačky. Ako vidieť, tieto báje boli veľmi rozšírené v bližších aj vo vzdialenejších končinách Tatier.

3. Zázrak svättojánskej noci

roku 1751 vyslala viedenská vláda niekoľkých učencov, a to matematikov a geológov z Nageľu a Baillonu v sprievode košického profesora Liesganga do Vysokých Tatier, aby vedecky preskúmali, aké rudy sa tam nachádzajú. K učencom sa pridal aj správca Kremnických baní a hutí⁹ Ernest Retz a štyria baníci. Komisiu niekoľko týždňov viedol kežmarský majster na výrobu ihiel a známy hľadač pokladov Jakob Buchholz. Ten pánom rozprával, že mohutné žily s bohatým obsahom železa a medi, čo pretínajú svahy Predných a Zadných Međodolov, počas svättojánskych nocí nevidane žiaria. Skala sa v tých miestach rozžeraví.

Podľa ďalšej povesti vraj počas svättojánskej noci okolo dvanástej hodiny niektoré skryté pramene chrlia zlatý piesok. Preto sa aj niektoré naše horské pramene do dnešného dňa volajú „zlaté studničky“. Tieto rozprávkovo znejúce názvy sú milou spomienkou na časy, keď ľudia hľadali poklady.

Jakob Buchholz uverejnil v časopise Uhorský magazín alebo Príspevky k uhorským dejinám, geografii, prírodovede a príslušnej literatúre, zväzok IV., 1783, opis výpravy do Karpatského pohoria a susedných stolíc, ktorú absolvoval roku 1751.

Svättojánsku povesť, ktorú považuje za bernú mincu, podáva takto: „Osemnásteho sme sa vypravili koňmo z Ružomberka¹⁰ na

vrch Choč¹¹, ktorý sa nachádza za Likavou. Po jeho ľavej strane sa vypína veľikánske bralo, pod ktorým rok čo rok deň alebo dva dni pred Jánom (24. júna) zúria podzemné búrky a ten oheň vyráža hore a behá sem a tam.“

Vtedy bola rozšírená aj takáto povera: Ak sa niekto za svätójánskej noci okúpe v horskej bystrine alebo sa v svätójánsku noc nahý vykrbáľa po horskej lúke medzi bylinami, čo tam rastú, tento osviežujúci bylinný kúpeľ pôsobí blahodarnejšie ako sedem iných liečivých kúpeľov dovedna.

4. Zázračné papradie semeno

a opačnej strane perovitých listov sladiča obyčajného¹² sa nachádzajú v dvoch pozdĺžnych radoch drobné kôpky výtrusníc, spočiatku žltkavé, neskôr tmavohnedé, takzvané sorusy, ľudovo považované za papradie semeno; tieto i ďalšie rozšírené lesné paprade sú opradené množstvom povestí a mýtov. Tajnosubné rastliny, ktoré nemajú ani kvety, ani plody, a napriek tomu sa rozmnožujú, odjakživa dráždili ľudovú fantáziu. Dostať sa k papradiemu semenu je vraj veľký kumšt, dozrieva bleskurýchlo v noci medzi jedenástou a dvanástou a dopadne na zem takou strašnou váhou, že prebije aj kovový mažiar. Dá sa zachytiť jedine do čiernej kože z capa a pripisujú sa mu tie najzázračnejšie sily. Náznaky na to, kedy papradie semeno dozrieva¹³, sa rozchádzali. Podľa jedných sa muselo zachytiť vo svättojánsku, podľa iných v štedrovečernú noc; svedčí to iba o tom, že prebujnená fantázia sa ani za máčny mak neopiera o konkrétne pozorovania. Najjednoduchšie získal človek papradie semeno priamo od čerta, ak mu upísal svoju dušu a dal sa do služieb pekelných síl.

Stredoveké svetochýrne „papradie semeno“ zaručovalo tomu, kto ho získal, večnú mladosť a vládol robiť za niekoľkých chlapov; lovec vždy neomylnne trafil zver alebo akýkoľvek iný cieľ, mal moc robiť ľudí neviditeľnými. Zázračné papradie semienko každému,

kto ho nosil pri sebe, splnilo všetky želania, mohol mŕňať, koľko chcel, jeho pudilár nebol nikdy prázdny, a vôbec, čert bol také-
muto šťastlivcovi nápomocný v každom ohľade. Aj listy papradia
sa považovali za divotvorné. Ak nejaký pútnik prešiel popri nich
nevšímavo, zabľúdil¹⁴. Tomu, kto si zavesil kvitnúce listy paprade
nad dvere, prinášali údajne šťastie.

Istý gazda od Popradu vyháňal junčovinu a ovce na letné me-
siace vždy na vysokohorskú pašu do kežmarskej Doliny Zelené-
ho plesa. Popoludní pred Svätým Jánom sa vybral k Študentskej
studni pod takzvanou Pastvinou¹⁵, že si ide pozrieť svoje stádo.
Prenocoval s pastiermi v tmavej začmudenej kolibe. Mesačná
noc bola jasná, príjemná, a keďže vedel, aký zázračný účinok má

svätójánsky kúpeľ vo voľnej prírode, v rose na horskej lúke alebo v krištálovej bystrine, krátko pred polnocou vstal a išiel k potoku, vyzliekol sa a dôkladne sa poumýval. Šaty a topánky si predtým, nič netušiac a čírou náhodou, zložil na brehu vedľa rozrastenej paprade a z jej listov mu zopár semienok padlo do topánok, čo on však nezbadal.

Zavčas rána si sladko podriemal na lôžku o niečo dlhšie ako pastieri, ktorí odtiahli so stádom na pašu už pri východe slnka. Keď sa do vôle vyspal, zobral si batôžok a putoval voňavou horou a rozkvitnutými lúkami domov do doliny.

Lenže tam ho čakalo obrovské prekvapenie – rodina si ho vôbec nevšimla. Aj žena, aj deti chodili okolo neho hore-dolu, ale nik ho nepozdravil, nik sa mu slovom neprihovoril. Všetci sa správali, akoby bol vzduch.

Nechápal, čo sa to deje, a opýtal sa, prečo sú takí čudní. Na jeho hlas sa všetci strhli, pretože ho vôbec nevideli.

Zvýšil teda hlas.

Rodina sa preľakla ešte väčšmi, lebo jeho hlas počuli, počuli aj, ako chodí, ale vidieť ho nevideli.

Tu si uvedomil, že sa stal neviditeľným, a domyslel si, že sa mu pri tom polnočnom kúpeli museli medzi šatstvo natrúsiť papradie semienka. Keďže nechcel aj naďalej ostať neviditeľný, vyšiel do záhradky pri dome, tam sa vyzliekol a vytriasol papradie semienka zo šiat aj z topánok. A tak sa opäť stal viditeľný. Potom sa vrátil k svojej rodine a vyrozprával, aké zázraky sa to s ním porobili¹⁶.

5. Pastierska bájka o rozhovore medzi dvoma volkami

nohí tatranskí pastieri prisahali, že na svätého Jána a na Štedrý večer zvieratá o polnoci občas rozprávajú rečou, ktorej rozumejú aj ľudia.

Istý gazda, čo o tom vedel, bol zvedavý, o čom sa zhovára jeho dobytok. Schoval sa za doštenú

maštalnú stenu a načúval. Naraz len počuje, ako si jeden vôl ťažko vzdychol, a druhý sa ho vzápätí spýtal, čo mu je.

„Zajtra,“ vraví prvý, „nás čaká smutná a ťažká úloha.“

„Čo za robota to bude?“ opýtal sa ten druhý, čo stál vedľa neho.

„Povezieme nášho gazdu na cintorín,“ odvetil prvý.

Zviera vravelo pravdu. Sedliak, ktorý načúval za doštenou stenou, zomrel – ako hovorí bájka – ešte tej istej noci.